

מוצא שפתיך תשמור

בין שפע המצוות והדינים שבפרשה מצוייה בולטת מצווה אחת, מצווה שניסוחה הפך קלאסי: "מוצא שפתיך תשמר" (דברים כג, כד). דבר דומה למדנו בספר במדבר (ל, ב-ג) בפרשת מטות: "וידבר משה אל ראשי המטות לבני ישראל לאמר זה הדבר אשר צוה ה'... לא יחל דברו ככל הוצא מפיו יעשה". פסוקים אלה מהווים עוגן ונקודת מוצא לסוגיית הנדרים והשבועות בהלכה ובתרבות היהודית. אולם הם מהווים חלק בסוגייה כללית יותר שהעסיקה לא מעט את ההגות ההלכתית היהודית, סוגיית השפה.

* * *

שתיים אוחזים בשפה, האסתטיקה והאתיקה. האחת מעוניינת בדקדוק ובהיגוי הנכון, ביופי, באמנות שאינה צריכה לשרת תכנים, אידיאולוגיות או מטרות. השנייה עניינה במוסר, ואולי אף בקדושה שבפה. כאן מקורו של האיסור: "לא יחל דברו", כדברי רש"י "לא יחלל דברו". קדושת השפה משמעותה שאסור לנו להשחית אותה. אך השחתה זאת איננה מתבטאת בפשע נגד הדקדוק או נגד הפואטיקה. זהו הפשע של האדם שאינו עומד בדיבורו, שאינו שומע את האזהרה (שמות כג, ז): "מדבר שקר תרחק", ומתוך כך מחלל את חותמו של הקב"ה, שהוא ה'אמת'. לפי המקרא קדושת השפה הוא תנאי לחיים: "מי האיש החפץ חיים, אהב ימים לראות טוב? נצר לשונך מרע - ושפתיך מדבר מרמה" (תהילים לד יג-יד)

* * *

מצוות אלו מחייבות כל אדם, בכל שכבות האוכלוסייה שהרי "מנות וחיים ביד לשון" (משלי יח כא). כולם שווים בכך, ברם, יש שווים יותר. אזהרה זאת משובצת במסגרת של צמד פסוקים הראויים לתשומת לב: "מפרי פי איש תשבע בטנו - תבואת שפתיו ישבע. מנות וחיים ביד לשון - ואהביה יאכל פריה". לפנינו משל המשווה את השפה לאוכל. המילים הן כפירות הפה שעלינו לשמור. ארשה לעצמי לפרש את הפסוקים בצורה שונה, כשאני דבק במובנם המילולי. עבור אנשים רבים המילים מהוות את המוצר שהם מייצרים. זהו האדם השבע - מ"תבואת שפתיו". אלה הם אנשי העיתונות, קל וחומר אנשי התקשורת האלקטרונית, אך גם

הסופרים והאינטלקטואלים, כל אלה הסוברים ש"שִׁפְתֵינוּ אֶתְנוּ מִי אֶדוֹן לָנוּ" (תהילים יב, ה). בדורותינו, כשאיכותם, ובעצם גם "כמותם" של חיינו תלויים יותר ויותר במילה הכתובה והמשודרת, יש לאתיקה של השפה חשיבות מכרעת. ובמאבק מוסרי זה יש למסורת היהודית כמה מסרים חשובים.

* * *

הפסוקים שהובאו לעיל "מִי הָאִישׁ הַחֹפֵץ חַיִּים... נָצַר לְשׁוֹנָד מָרָע - וְשִׁפְתֵיָּד מַדְבֵּר מֶרְמָה", היו סיסמה לפעולתו המסורה של ר' ישראל מאיר הכהן, המוכר יותר בשם ספרו הקלאסי, ה'חפץ חיים'. בעל ה'חפץ החיים' לקח על עצמו ליצור שיטה ערוכה מהעקרונות השונים המתייחסים לשפה בספרות חז"ל. בעקבותיו, ניתן לסכם את רבגוניות העקרונות במסורת היהודית במעין עשרת דברות. וכך לומדים אנו שהמפרסם אינפורמציה שקרית ומזיקה עובר על **הוצאת שם רע**. זוהי עבירה השונה מאיסור **לשון הרע**, המגביל פרסום מידע מזיק ללא סיבה ראוייה, למרות שהוא אמת. המסורת היהודית גם אוסרת על **עד אחד בלבד להעיד**, כי רק על פי שני עדים יקום דבר בבית המשפט. העיקרון הזה בא להגן על האדם מלהיות קרבן של לינץ' ציבורי, ללא משפט.

איסור מרכזי נוסף הוא איסור ה**רכילות**, שפירושו מאבק בפעולתו של "המרגל בחבירו" דהיינו האיסור לפגוע באינטימיות של האדם. זוהי הגנת האלמוניות והצנעה, הגנת קיומו של תחום הנעול לזולת. אך מעבר לסייגים על האינפורמציה, ישנם איסורים אחרים. "השמר לך פן תשכח את ה' א-להיך" מקבע על פי חז"ל את זכות האדם שנברא בצלם - לכבוד, ומכאן את החובה להבדיל בין ביקורת לבין לעג וגסות הרוח של ה"**מלעיג ומתלוצץ על חבירו**".

הנזק הגופני והכלכלי שאדם גורם לחברו, ניתן למדידה ובמידה רבה לתיקון. אולם חז"ל טבעו מטבע לשון "**אונאת דברים**", כדי להתייחס לנזקים אחרים, לצער הנגרם לאדם על ידי החצים המורעלים של הלשון והעט. מכאן איסור "**הלבנת הפנים**" של אדם ברבים. אך יש גם איסור "תשלילי", **איסור החנופה**, עליו עוברים מבקרים שונים כאשר הדבר נוגע לאדמו"רים שלהם או לאלילים שהם מטפחים עד לנפילתם הרועשת. החנופה קשורה לצביעות עליה הוזהרנו קשות (ויקרא יט, יז): "**לֹא תִשָּׂא אֶת אָחִיךָ בְּלִבְבְּךָ**". איסור נוסף מוטל על **שיתוף פעולה עם עושי עוול**, למשל, שלא לשרת את האינטרסים של ארגוני הפשע. אכן, יש בפעילות בלתי מוסרית של אמצעי התקשורת, משום "**וְלִפְנֵי עֵוֹר לֹא תִתֵּן מִכָּשָׁל**" (ויקרא יט, יד), היות והיא תורמת לשקיעתה המוסרית של החברה. אולם מעניין שלפי סיכומו של ה"חפץ חיים", יש גם מצווה המוטלת על הקורא או הצופה (שמות כג, א): "**לֹא תִשָּׂא שְׁמַע שְׁוֹא**" דהיינו, לפי

חז"ל, האיסור לשמוע ולקבל לשון הרע. הקורא והצופה אחראיים גם הם לטוהר אמצעי התקשורת, בעמדתם הביקורתית. הם צריכים להרים את קולם, ובמקרים קיצוניים להפוך לסרבני קריאה וצפייה.

דיברנו על עשרת דברות, ואלה הם רק ההתחלה. הצד השווה שבהם, הסכנה שבחופש, כפי שתיאר זאת פעם משה שמיר: "שניים אויבים לאמת: היפוכה וניפוחה. למוסיקה שני יריבים: השתיקה והרעש", לצדק שני הפכים: הרשעה, הצדקנות". ועל כל אלה הוסיף משה שמיר בצדק "שניים מסכנים את חופש הביטוי: המונעים אותו – המשתמשים בו לרעה".

* * *

מה מעמדם של עשרת הדברות האלה? האם הם שייכים למוסר או למשפט? יש כאלה השייכים לתחום המשפט. מוציא שם רע למשל, ושאר פשעי המידע הגורמים נזק. עקרונות אחרים שייכים לתחום המוסר. בשנים האחרונות מתמודדת הציבוריות הישראלית עם שאלת ההסתה. זהו פשע מגונה ואיום. מלכתחילה מצווים היינו לנהוג בכך בכל חומר הדין, אולם למרות זאת נראה לי שבדיעבד כאן ובמקומות מעין אלה, יש להשאיר זאת לתחום המוסר, ולא לתחום המשפט.

כפי שכתבתי לעיל, אתיקה ואסתטיקה, קדושה ואמנות, אחזו בשפה. המציאות מוכיחה שהאמנות טוענת לעצמה גם את כתר הקדושה, והיא דורשת שבשום אופן ופנים לא ניגע בה. דבר זה גורר פרדוכסים איומים. מה שאסור לומר או לכתוב בעיתון, מותר לומר אם הוא ייכתב בחרוזים, או אף בשורות לא מלאות, או יוצג בתיאטרון, לפעמים במפורש, לפעמים על ידי רמזים בלבוש או על ידי צורת הדיבור? ביקורת פוליטית וחברתית ברוכה והכרחית. אולם האם האמנות נותנת רשות אבסולוטית כמעט, לפגוע בסמלי דת, ברגשות לאומיים או אף אישית במגזרים שונים ההופכים מזוהים כפושעים ורוצחים, בארץ ובחו"ל. פעמים רבות החופש האומנותי פירושו יצירת מקלט בעל חסינות מוסרית. אם למישהו יש רשיון אבסולוטי לירות ללא כל מעצור, הצדק דורש שהרשיון הזה יוענק לכ-ו-ל-ם.